

KERKÜKLÜ MEHMED SÂDIK'IN ŞİİRLERİNDEKİ TARİH MANZÜMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi ARSAN HASHIM MAHMOOD AL-SAQEE
Salahaddin Üniversitesi- Diller Fakültesi- Türk Dili Bölümü

المنظومات التاريخية في اشعار محمد صادق الكركوكلي

د. أرسان هاشم محمود الساقى
جامعة صلاح الدين/ كلية اللغات

الخلاصة:

المنظومات التاريخية هي أحد الأنواع المهمة في الأدب التركي القديم. صعود سلاطين العثمانيين على العرش ووفاتهم، مراسيم ختان الأمراء، الزواج، الولادات، الفتوحات، الحروب، الانتصارات، السلام، عف اللحي، الحرائق، الزلازل، بناء وإصلاح الصروح المعمارية وتواريخ الاحداث المهمة التي تهتم المجتمع كانت تكتب بالحساب الابجدي للحروف. هذه التواريخ تم حسابها حسب النظام الابجدي العربي حيث انه لكل حرف ما يقابله رقم وعلى ضوء ذلك يتم معرفة تاريخ الحدث حسب التقويم الهجري.

التركمان والذين يعيشون منذ زمن طويل في العراق لهم نتاجات من حرف اليدوية والابنية القديمة والصروح التاريخية واطافة الى ذلك كانت لهم اعمال في المجال الادبي. الغزل والقصيدة والتخميس والمرثية والمثنوي والمقطع والمنظومة التاريخية وما شابهه من اشكال وانواع الادب التركي القديم واستعماله من قبل الشعراء التركمان وخاصة في المناطق التي يعيش فيها التركمان مثل كركوك وأربيل وتلعفر.

وسنتناول في مقالتنا هذه الجانب الأدبي لمنظومات التاريخية للشاعر محمد صادق والتي لم تتم دراسته بشكل كافٍ في ما سبق. حيث ان محمد صادق هو أحد اقطاب شعراء الدواوين في القرن العشرين في الساحة العراقية. وسنقوم بتحليل المنظومات التاريخية لشاعرنا والتي نظمها بحق الشهداء التركمان في مجزرة كركوك التي جرت في ١٤ تموز ١٩٥٩.

الكلمات الافتتاحية: محمد صادق، شعراء تركمان العراق، ادب الديوان، المنظومات التاريخية

ÖZET

Eski Türk Edebiyatında önemli türlerden birisi de tarih manzumeleridir. Osmanlı Devletinin padişahlarının tahta çıkmaları ve ölümleri, şehzadelerin sünnet merasimi, evlenmeler, doğumlar, fetihler, seferler, zaferler, barışlar, sakal bırakma, yangınlar, depremler, önemli bir mimarî yaptın inşası veya tamiri ve önemli bir olayın tarihleri gibi toplumu ilgilendiren olaylara “ebced” hesabı yardımıyla yazılırdı. Arapçadaki her bir harfin bir sayı karşılığı olduğu ve toplamda hicri yılına göre hesaplanıp, o tarih ortaya çıkarıldı.

Irak'ta uzun bir zamandır varlıklarını sürdüren Türkmenler, el sanatları, eski mimarî ve tarihî yapıtlar yanında edebiyat alanında da eserler vücuda getirmiştir. Özellikle Kerkük, Erbil, Telafer gibi Türkmenlerin yaşadığı bölgelerde gazel, kaside, tahmis, mersiye, mesnevi, kıta, tarih manzumesi gibi klasik Türk şiirinin şekil ve türlerinde şiirler yazan birçok şair yetişmiştir.

خ	Altı yüz
ذ	Yedi yüz
ض	Sekiz yüz
ظ	Dokuz yüz
غ	Bin

Divan edebiyatında tarih düşürmeleri farklı şekillerde düzenlenmektedir. Bunlar: tam tarih, düta tarih, mucem tarih, manen tarih, lafzen tarih, lafzen ve manen tarih, lügazlı tarih ve mühmel tarihleri gibi sıranabilir. Sadık'ın on yedi manzumesinden on altısı mu'cem tarih, birisi lafzen tarihtir. Bu konu "Mucem Tarih ve Lafzen Tarih" bölümünde incelenmiştir.

Tarih düşürme sanatı hakkında ilk hangi tarihte söylendiği kati bilgi bulunmamakla birlikte bilindiği kadarıyla on ikinci asırda önce Farslar tarafında meydana gelmiştir. Farslar'dan Türklere geçmiştir. Daha sonra Araplar Türklere alınırlardır (Karabey, ٢٠١١:٨٠).

Divan edebiyatında ١٥. yüzyılda tarih düşürme geleneği Hızır Bey ile başlamıştır. ١٦. yüzyılda tarihi düşürme sanatı gelişmeye başlamış ve bu teknikten birçok ünlü şair faydalanmıştır. Bunların başında Fuzûlî, Bağdatlı Rûhî, Selimî ve Muhibbî gelmektedir. ١٧. ve ١٨. yüzyıllarda ise tarih düşürme sanatı en verimli asırlarını yaşamıştır. Bu asırlarda Nâbî, Sürûrî, Sâbit, Nazim, Osman-zâde Tâib, Nedim, Şeyh Galîb ve Seyyid Vehbî gibi ünlü şairler ön sırada gelmektedir (Elbir, ٢٠١٢:٢٩٧-٢٩٨).

Irak sahası divan edebiyatına bakıldığında, Irak'ta uzun zamandan beri varlığını sürdüren Türkmenler diğer alanlarda olduğu gibi edebiyata da maharetlerini göstermişler. Eski Türk edebiyatının nazım şekilleri ve türlerinden gazel, kaside, mersiye, rubai ve tarih düşürmeler yazmakta geri kalmamışlardır. Özellikle tarih düşürme sanatında büyük şahsiyetler ortaya çıkarmışlardır. Bunların başında Fuzûlî ve Bağdatlı Rûhî gelmektedir. Daha sonraki yıllarda birçok şair -diğer nazım şekilleri ve türlerinde olduğu gibi- tarih düşürme sanatında da onların izinden gitmişlerdir. Bu sahada öne çıkan şairlerden Yakup Ağa (ö. ١٨٧٥) ve Sâfî, Kâbil, Mehmed Sâdık (ö. ١٩٦٧) ve Osman Mazlum'u (ö. ١٩٩٥) gösterebiliriz.

Makalemizin konusu olan şair Mehmed Sadık'ın tarih düşürmelerini incelemeye önce hakkında kısaca bilgi verilecektir:

Mehmed Sadık (H. ١٣٠٥/M. ١٨٨٦) yılında Kerkük'ün Begler Mahallesinde doğmuştur (Benderoğlu, ١٩٨٩: ١٠٧). İstanbullu Hasan Avni'nin oğlu. Anası Zeynep Hanım Kerkük yöresinde yaşayan Bayat Türkmenlerindedir. Şair, babasını o daha küçükken kaybetmiştir. Kerkük Rüştüyesi'ni tamamladı. Hocası olan Ali Hikmet Efendi'den birçok alanda dersler almıştır. Ağabeyleri Ali ve İrfan ve Ali Kerkük Rüştüyesi'ni tamamladıktan sonra, İstanbul'da Harbiye Mektebi'ne girmişler, orayı bitirdikten sonra sonra da yüzbaşılığa kadar yükselmiştir.

١٩١٤ yılında Birinci Dünya Harbi meydana gelince askere alındı. Suriye cephesinde çarpıştı bu arada Halep Harbiye Mektebi'ne bir sene kalarak, küçük zabitan rütbesiyle mezun oldu. Şam'a, oradan da Beyrut'a geçmiştir. Daha sonra Irak cephesine gönderilerek Kutü'l-Amâre arbine katıldı. Orada iki sene savaştıktan sonra

yararlar aldı. Mütarekeden sonra Musul'a gitti. Burada terhis edilerek Kerkük'e döndü. Ailesinden hiç kimsenin hayatta kalmadığını, iki ağabeyinin de savaşta şehit düştüğünü öğrendi. Kerkük ve Irak'ın diğer Türkmen bölgelerinde on yıl öğretmenlik yaptı (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, ١٩٨٦:٢١٦)

Irak'ı işgal eden İngiliz sömürgesi şairi, yurtsever olduğu nedeniyle görevinden uzaklaştırmıştır. Açlığın en acı günlerini üzüntüyle yaşayan şair, vatan, millet, insanlık ve hürriyeti kendisi için bir ilke olarak önem vermiştir (Benderoğlu, ١٩٨٩:١٠٨).

Molla Sadık ile tanınan şair, Sadık mahlasını kullanmış, aruz ölçüsüne bağlı, divan tarzında şiirler yazmıştır. Dil itibarıyla de eskiye bağlı kalan şair, çok velud ve fitri denecek kadar çabuk yazan bir kaleme sahipti. Milli hadiselerden, Kerkük'ün gündelik meselerine varana kadar, hemen her vesile ile şiirler yazmıştır. Şiirlerinde daha çok dini konuları işlemiştir.

Şair, ٠١,٠٧.١٩٦٧ Cumartesi günü ikindi namazına hazırlanırken ansızın vefat etmiştir. Pazar sabahı kalabalık bir topluluk tarafından şehrin Korya yakasındaki Ali Paşa Mezarlığı'na gömülmüştür (Terzibaşı, ٢٠١٣:١٤٤).

Mehmed Sadık'ın Tarih Manzumelerinin İncelemesi

Şair, ١٤ Temmuz ١٩٥٩ tarihinde Kerkük katilamında şehit düşen Türkmen şahsiyetleri ve vatandaşları için yazdığı ve şiirlerinde tespit ettiğimiz on yedi tarih manzumesi bulunmaktadır. Bu manzumeler eski harfle yazılan şairin "Çoskun Duygularım" adlı eserinden alınmıştır. Çalışmamızda şiirlerin edebî yönünü yansıtmaya çalışılacaktır.

Bu kısımda ٢٠. yüzyılda Irak sahası Divan edebiyatının en güçlü simâlardan biri olan Sadık'ın yazmış olduğu tarih manzumelerin incelemesi, vezin, kafiye, redif, beyit sayısı, yazılış nedeni, dil ve üslubu, mucem tarih ve lafzen tarih açısından incelemesi yapılmıştır.

١) Vezin

Mehmed Sadık tarih manzumelerinde Divan edebiyatının ölçüsü olan aruzu kullanmıştır. Manzumelerde dört farklı aruz kalıbının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kalıplar klasik Türk şairlerinin en çok tercih ettikleri aruz kalıplarıdır.

Şair, aruz vezni uygulamasında başarılıdır. Şiirlerin mısraları ve beyitlerinde ulamaya, imaleye ve medde sık sık ratlayabiliriz. Her şairde kaşılaşabileceğimiz basit zihafalara da yer almaktadır. Buna ilavaten zaman zaman bazı mısralarda vezin kusuru da olduğu görülmektedir.

Şairin manzumelerde kullandığı aruz kalıpları ve tekrarlama sayısı aşağıda gösterilmiştir:

Müstefilün Müstefilün Müstefilün Müstefilün (bir defa)

Mefûlü Mefâîlü Mefâîlü Feûlün (üç defa)

Fâilâtün Fâilâtün Fâilün (beş defa)

Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün (altı defa)

٢) Kafiye (Uyak)

Sadık, kafiye kullanımında bir bütün olarak şiirlerini değerlendirdiğinde Divan edebiyatında tercih edilen tam ve zengin kafiye kullanılmıştır. Yarım kafiye ise hiç kullanmamıştır. Manzumelerin dördü ise mesnevi kafiyeli olmasına rağmen konu içeriği ve belirtilen tarihlerden dolayı tarih manzumelerin içine aldık.

Şair, şiirlerinde zengin kafiyede (ân âd, îm, îl, âl, îd), tam kafiyede de (at, an, ır) kullanmıştır. Aşağıda kafiyeler hakkında örnekler verilmiştir:

Tam kafiye:

Ben habersiz dalmış iken kendi hasbihâlime
Razı olmuşdum bugün hakdan gelen her kısımete

Kana gark oldım habersiz gül gibi soldım bugün
Genç iken gâm almadım düşdim belâ-yı mihnete

Zengin kafiye:

İki kardaş birbiriyle olmuş idi yek-vücûd
İttihâd burcında sanki parlar idi ferkadân

Birbiriyle gice gündüz fikri zikri bir idi
Son nefesde birbiriçin öldi birlikde hemân

Mesnevi kafiyeli:

Kanım ile boyadın bu kabrimi
Ölmeden gördüm cihânda haşrimi

İdebilmem derdimi halka beyân
Ağlasun hakdır bana kevn ü mekan

Kafiye hususunda sistemli hareket eden şair, özellikle Arapça ve Farsça sözcükleri kafiyede kullanmıştır. Arapça sözcüklerin Farsça'ya göre daha çok kullandığı görülmektedir. Ayrıca Arapça-Farsça sözcükleri de kafiye olarak kullanmıştır. Türkçe sözcüklerde kafiye ise sadece mesnevi kafiyeli olanlarda görülmektedir.

Arapça sözcüklerle yapılan kafiye:

Âh On Dört Temmuzun meşûm günü çok kimseyi
Yakdı emvâlî gibi oldu bütün şeyden **be'îd**

Vurdılar bîçâreyi cismi atıldı çöllere
Ağlamakdan vâlidenin gözleri oldu **sefid**

Farsça sözcüklerle yapılan kafiye:

O On Dört Temmuz'un kurbânı oldu
Gamıyla göklere yükseldi **feryâd**

Dedi târîhini Sâdık mücevher
Halâs oldu azâbdan oldu **âzâd**

Arapça-Farsça sözcüklerle yapılan kafiye:

Âteş-i zulm ile yandı âh kim Âdil Hamîd
Mâteme döndü bu gencin hâline îyd-i **se'îd**

Vuslatı hicrâna döndü gece oldu gündizi
Esdü bir bâd-ı hazân soldü yazık bâğ-ı **ûmîd**

Türkçe sözcüklerle yapılan kafiye:

Bir bâd-ı hazân esdü yazık soldü **çiçekler**
Mûm söndü seher vakti dağıldı **kelebekler**

٣) Redif

Manzumelerin redif konusunda ise sekiz adeti redifsiz, beş adeti redifli ve dört adeti mesnevi olarak tespit edilmiştir. Mesnevi kafiye olan redifleri ele almadık. Şair, kelime redifini hiç kullanmamıştır. Bu rediflerin hepsi ek redif olarak tercih edilmiştir. Bazen bir ek, bazen de birden fazla ek yan yana getirerek redifi oluşturmaktadır. Şair, redifte (i, e, ine) eklerini kullanmıştır. Aşağıda koyu renkle işaretlenen yerler redifleri göstermiştir:

Ek ile yapılan Redif:

Doymadım eyvâh ömrümden tutuşdum âteşe
Kaldı arkamda gözüm daldım derin bir hasrete

Kanım ile boyadın artık mezârım taşını
Zulm ile oldım şehîd ben malûm olsun millete

Çok eklerle yapılan redif:

Kâinât ağlar bu mazlûm Kâzım'ın ahvâline
Perde-yi mâtem çekildi subh u istikbâline

Çalışırdı sânevî beşinci sınıfta bu genc
Cismi hasretle tutuşdı irmedi ikmâline

٤) Beyit Sayısı

Tarih manzumelerin beyit sayısı açısından incelendiğinde şair, bütün tarih manzumelerini beyitler halinde yazdığı görülmektedir. En kısa manzume üç, en uzun manzume ise on iki beyitten oluşmaktadır. Şairin on yedi manzumesinin üçü üç beyitten; ikisi dört beyitten; dördü beş beyitten, biri altı beyitten; beşi yedi beyitten, biri sekiz beyitten ve biri de on iki beyitten oluşmaktadır. Aşağıda tarih düşürmelerin beyit sayısı ve tekrarlar sayısı gösterilmiştir:

Üç beyitten oluşanlar (üç defa)

Dört beyitten oluşanlar (iki defa)

Beş beyitten oluşanlar (dört defa)

Yedi beyitten oluşanlar (beş defa)

Altı, sekiz ve on iki beyitten oluşanlar (biri defa)

٥) Yazılış Nedeni

Irak'ın tarihine bakıldığı zaman özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok millet katliama uğramıştır. Bu milletler arasında Türkmenler de birçok kez nasibini almıştır. ١٤,٠٧,١٩٥٨ tarihinde general olan Abdulkerim Kasım tarafından yapılan darbe neticesinde kraliyet devirilmiş ve Irak Cumhuriyeti ilan edilmiştir.

١٤ Temmuz ١٩٥٩ tarihinde Kerkük'te devrimin birinci yıldönümü kutlamaları nedeniyle şehir süslenmiş, hazırlıklar günler önce tamamlanmıştır. Bu arada Türkmenler, milli elbiselerini giyerek kutlama meydanına gitmişlerdi (Hazır, ٢٠٢٠:٤٤). Tören esnasında resmi geçit yapan grubun arasında bulunan ve ٦٠ askerden oluşan komünist milisler ١٤ Temmuz Kahvesi'ne ulaştıklarında ellerindeki silahların namlusu halka çevirmişlerdi. Sivileri hedef alan milisler ilk defa kavhe sahibi olan Osman Hızır öldürdüler.

Kahve sahibinin ölümünden sonra etrafta bulunan silahlı komünistler ve askerler, Türkmenlerin olduğu bölgeye ateş açarak katliamın işleneği sinyalini vermişlerdi. Ordu olayların büyümemesi için sokağa çıkmama ilan etmişti. Ancak bu yasağa uymayan silahlı komünistler caddeleri yavaş yavaş doldurmaya başlamışlardı. Gecenin karanlığında Türkmenler silahlı örgütler ve Komünist Partisi üyeleri tarafından saldırıya uğramışlardı (Yılmaz, ٢٠٠٥:٨٣). Türkmenlerin evine silahlı saldırılar gerçekleşmiştir. Yağmalar ve tutuklamalara başlanmıştır. Bunun neticesinde ٣ gün ٣ gece sürecek olan katliamda ölümler meydana gelmiştir.

Katliamda kaç kişi öldüğü hakkında bilgiler farklıdır. Katliamda öldürülen Türkmen sayıları genel tespit olarak ٢٨-٣٢ şeklindedir. Bazı kaynaklarda ise ٣٧ olarak gösterilmiştir.

Katliamın suçlusu tam olarak bilinmemekle birlikte o dönemin devirmci lideri Abulkerim Kasım Komünist Partisi'nin katliamın faili olduğunu göstermiştir (Hazır, ٢٠٢٠:٤٧). Diğer yandan Kasım, siyasi yararlanmalarından dolayı Komünist Partililerden vazgeçmemiştir. Daha sonraki dönemlerde katliamın faili Arap milliyetçilerini olarak göstermiştir.

Öte yandan Türkmenler katliamdan hemen sonra Kasım'a ziyarete gitmişlerdi. Meydana gelen katliamın araştırılması için tarafsız üyelerden oluşan bir komisyonun kurulmasını talep etmişlerdi. Kasım bu taplerini olumlu yanıt vermiş ve katliamla bağlantılı olanları cezalandıracağına sözünü vermiştir. İleriki günlerde katliamın sorumlusu arayan mahkeme Tuğgeneral Davud el-Cenabi ve beraberindeki yirmi kişiyi tutuklamıştır. Buna ilavaten olayların suçlusu olarak gösterilen yirmi sekiz kişi idama mahkum olmuşlardı. Daha sonra bu isimler çeşitli bahaneler nedeniyle idam kararları ertelenmiştir (Hazır, ٢٠٢٠:٥٢).

Sadık bu katliamda şehit düşen Türkmen vatandaşlar için en içten duygularını anlatarak tarih manzumelerini düzenlemiştir. Şehitler arasında farklı mesleğe sahip olan insanlar vardı. Albay, doktor, mühendis, öğretmen, öğrenci, memur ve kahve sahipleri gibi birçok mesleği sayabiliriz.

Aşağıda Sadık'ın tarih düşürmelerinde zikrettiği şehitlerin isimleri ve meslekleri verilmiştir:

١. Ata Hayrullah (Albay)
٢. İhsan Hayrullah (Doktor Yarbay)
٣. Gani Nakip (Memur)
٤. İbrahim Ramazan (Tamirci)
٥. Cihat Fuat Muhtar (Öğrenci)
٦. Selahattin Avcı (Atlas Sinemasının sahibi) / Mehmet Avcı (Memur)
٧. Osman Hıdır (١٤ Temmuz Kahvesinin Sahibi)
٨. Hacı Necmettin Abdullah (Serbest Meslek)
٩. Nihat Fuat Muhtar (Öğretmen)
١٠. Celil Cercis
١١. Emel Fuat Muhtar (Öğrenci-١٢ yaşında)
١٢. Kazım Abbas Bektaş (Öğrenci)
١٣. Adil Abdülhamit (Öğretmen)
١٤. Nurettin Aziz (İşçi)
١٥. Kemal Abdussamet (Mühendis)
١٦. Kasım Neftçi (Çiftlik Sahibi)
١٧. Şakır Zeynel (Kahve Sahibi) (Yılmaz, ٨٨-٨٩)

٦) Dili ve Üslubu

Mehmed Sadık üç gün üç gece süren Kerkük katilamına kayıtsız kalmamıştır. İçindeki duyguyu şiire dökmüştür. Şehit düşenler için edebî ve tarihî niteliği taşıyan tarih düşürmelerini yazmaya başlamıştır. Bu şiirler halk tarafından çokça tutulmuş ve

toplumla kaynaşmasına neden olmuştur. Şehit düşenler için derin bir üzüntü yaşayan şair, bu şiirlerin her birinde feryat, figan ve acı açıkça görülmektedir.

Ayrıca şair, Kerkük'te şehit düşenler için ayrı ayrı duygularını anlatmıştır. Nasıl bir insan oldukları, vatana ve millete nasıl hizmette bulduklarını anlatmıştır. Bir manzumesinde doktor İhsan Hayrullah için şu dizeleri söylemiş:

Böyle bir insânı doğmaz bir daha kevn ü mekân
Zâiyâtı bir derin tesîr burakdı pek yamân

Tab'i yüksek çok vatan-perver vefî bir zât idi

Dâimâ kan ağlasun İhsân için cümle-cihân

“Yer yüzünden İhsan gibi bir insan bir daha doğmaz. Ölümü büyük bir etki bırakmıştı. O ağırbaşlı, vatansever ve vefalı bir insandı. İhsan için herkes kan ağlamalıdır.”

Ata Hayrullah için de;

Milli Ata en sevgili yüksek bu vatandaş
On Dört Temmuz'un âteşine gül gibi yandı

Gayretle münevver cesedi kana boyandı

“Ata Hayrullah şuuru yüksek milli bir insandı. ١٤ Temmuz katliamı onun o nurlu bedenini kana boyadı.”

Ayrıca Nakîb-Zâde Seyyid Abdülganî için de bu mısraları yazmış;

Çok vefî ciddi idi Abdülganî
Yok idi zâtında bir kibr ü meni

Yurdı uğruna koşardı her zamân
Gönli olmuşdı sadâkat mahzeni

“Abdülgani çok vefalı ve ciddi bir insandı. Hiç bir kibir yoktu. Vatanın ihtiyacı olduğu her şey için koşardı. Onun gönlü bir sadakat yeri olmuştur.”

Şair, tarih manzumelerinde bazen sade bazen de ağır bir dil kullanmıştır. Manzumelerde Türkçe ve Arapça kelimeler hakimdir. Ayrıca şair, tekli terkiplere çok, ikili terkiplere ise az yer vermiştir. Bazen de bir mısra içinde birden fazla terkip kullanmıştır.

Tek terkipler: erbâb-ı fazîlet, hûn-ı şehâdet, cevher-i târîh, bağ-ı cinân, subh-i istikbâl, hûn-ı şehâdet, bâd-ı hazân, feyz-i cinân, ahkâm-ı ezel, seng-i mezâr

İkili Terkip: kemâl-i feyz-i cinâna

٧) Muçem Tarih ve Lafzen Tarih

a) Muçem Tarih

Sadık, Divan edebiyatında tarih manzumelerinin şekillerinden olan “muçem tarih” ve “lafzen tarih”i kullanmıştır. Şairin on yedi şiirinin on altısı muçem tarih, birisi ise lafzen tarihtir.

Muçem tarih, Arap alfabesinin yalnız noktalı harflerin sayı değerlerinin toplamı ile bulan tarihtir. Muçem tarih eski yazıyla yazılan manzumenin son mısrası noktalı harflerini Ebced hesabıyla hesaplandıktan sonra bir sayı ortaya çıkmaktadır. Bu sayı olayın geçtiği hicri yılı olarak gösterilmektedir.

Sadık’ın şiirlerinde sadece dört adeti ebced hesabına uymamıştır vraya tutmamıştır. Şiirlerde harflerin toplamı ١٣٧٩ olması gereken, farklı sayılar oraya çıkmıştır.

Muçem tarihle ilgili yazılan şiirlerin son mısrasındaki tarihi, kimin için yazıldığı ve ebcede hesabıyla incelemesi aşağıda incelenmiştir.

١) İhsân Hayrullâh için tarih

Dâimâ kan ağlasın İhsân için cümle-cihân
دانما قان اغلاسين احسان ايچون جمله جهان
١٠٠+٥٠+١٠٠٠+١٠+٥٠+٥٠+١٠+٣+٥٠+٣+٣+٥٠=١٣٧٩

Bu mısranın notkallı harfleri (ق-ن-غ-ي-ن-ن-ي-ن-ي-چ-ن-ج-ج-ن) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٧٩ yılı olarak göstermektedir.

٢) Âta Hayrullâh için tarih

Birlikde içüp her biri âh hûn-ı şehâdet
برلكده ايچوب هر برى آه خون شهادت
٢+١٠+٣+٢+٢+١٠+٦٠٠+٥٠+٣٠٠+٤٠٠=١٣٧٩

Bu mısranın da notkallı harfleri (ب-ي-چ-ب-ب-ب-ي-خ-ن-ش-ت) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٧٩ yılı olarak göstermektedir.

٣) Nakîb-Zâde Seyyid Abdülganî için tarih

Âh vurıldı şu güzel Abdülganî
آه وروлды شو كوزل عبدالغنى
١٠+٣٠٠+٧+٢+١٠٠٠+٥٠+١٠=١٣٧٩

Bu mısranın da notkalı harfleri (ي-ش-ز-ب-غ-ن-ي) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٧٩ yılı olarak göstermektedir.

٤) İbrâhim Ramazân için tarih

Halâs oldı azâbdan oldı âzâd
خلاص اولدی عذابدن اولدی ازاد
٦٠٠+١٠+٧٠٠+٢+٥٠+١٠+٧=١٣٧٩

Bu mısranın da notkalı harfleri (خ-ي-ذ-ب-ن-ي-ز) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٧٩ yılı olarak göstermektedir.

٥) Genç Câhid'in için tarih

Mazhar oldı cehd ile Câhid o alâ cennete
مظهر اولدی جهد ايله جاهد او اعلا جنته
٩٠٠+١٠+٣+١٠+٣+٣+٥٠+٤٠٠=١٣٧٩

Bu mısranın da notkalı harfleri (ب-ي-چ-ب-ب-ب-ي-خ-ن-ش-ت) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٧٩ yılı olarak göstermektedir.

٦) Avcı oğulları Selahaddin ile Muhammed için tarih

Bak makâmı onların oldı ki bir bağ-ı cinân
باق مقامی اونلرک اولدی که بر باغ جنان
٢+١٠٠+١٠٠+١٠+٥٠+١٠+٢+٢+١٠٠٠+٣+٥٠+٥٠=١٣٧٩

Bu mısranın notkalı harfleri (ب-ق-ق-ي-ن-ي-ب-ب-ب-غ-ج-ن-ن) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٧٩ yılı olarak göstermektedir.

٧) Hıdır Oğlu Osman için tarih

Ezildi ortada bak düşdi Osmân
ازیلدی اورته ده باق دوشدی عثمان
٧+١٠+٤٠٠+٢+١٠٠+٣٠٠+١٠+٥٠٠+٥٠=١٣٧٩

Bu mısranın notkalı harfleri (ز-ي-ت-ب-ق-ش-ي-ث-ن) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٧٩ yılı olarak göstermektedir.

٨) Muhtar Fuad'ın iki oğlu ile kızı şehit için tarih

Göçdi şu iki genç kemâl-i feyz-i cinâna
کوچدی شو ایکی کنج کمال فیض جنانه
٣+١٠+٣٠٠+١٠+١٠+٥٠+٣+٨٠+١٠+٨٠٠+٣+٥٠+٥٠=١٣٧٩

Bu mısranın notkalı harfleri (ن-ن-ج-ض-ي-ف-ج-ي-ي-ن-ج-ف-ي-ض-ج-ن) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٧٩ yılı olarak göstermektedir.

٩) Celîl Oğlu Cercis için tarih

Gözlerin yumdı çivik şu Cercî'sin oğlı Celîl
 كوزلرك يومدى چيويك شو جرجيسك اوغلى جليل
 $٧+١٠+١٠+٣+١٠+١٠+٣٠٠+٣+٣+١٠+١٠٠٠+٣+١٠=١٣٧٩$

Bu mısranın notkalı harfleri (ي-ي-چ-ي-ي-ش-ج-ج-ي-غ-ي-ج-ي) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٧٩ yılı olarak göstermektedir.

١٠)Emel için tarih

Bâğ-ı emelimde güneşim irdi zevâle
 باغ املمه كونشم ايردى زواله
 $٢+١٠٠٠+٥٠+٣٠٠+١٠+١٠+٧=١٣٧٩$

Bu mısranın notkalı harfleri (ز-ي-ي-ش-ب-غ-ن-ش-ي-ي-ز) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٧٩ yılı olarak göstermektedir.

١١)Tisin Ahalisinden Kâzım için tarih

Âh yazıklar ola işbu Kâzım'ın ahvâline
 آه يازيقلر اوله اشبو كاظمك احوالنه
 $١٠+٧+١٠+١٠٠+٣٠٠+٢+٩٠٠+٥٠=١٣٧٩$

Bu mısranın notkalı harfleri (ي-ي-ز-ي-ق-ش-ب-ظ-ن) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٧٩ yılı olarak göstermektedir.

١٢)Mühendîs Abdu's-samed Oğlu Kemâl için tarih

'Abdu's-samed Zâde Kemâl kondı riyâz-ı rahmete
 عبدالصمد زاده كمال قوندى رياض رحمته
 $٢+٧+١٠٠+٥٠+١٠+١٠+٨٠٠+٤٠٠=١٣٧٩$

Bu mısranın da notkalı harfleri (ب-ز-ق-ن-ي-ي-ض-ت) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٧٩ yılı olarak göstermektedir.

١٣)Nefçi-Zâde Kâsım için tarih

Neftçi-Zâde şanlı Kâsım Beg hemân oldu şehîd
 نفتچى زاده شانلى قاسم بك همان اولدى شهيد
 $٥٠+٨٠+٤٠٠+٣+١٠+٧+٣٠٠+٥٠+١٠+١٠٠+٢+٥٠+١٠+٣٠٠+١٠=١٣٧٩ (+٣)=١٣٨٢$

Bu mısranın notkalı harfleri (ن-ف-ت-چ-ي-ز-ش-ن-ي-ق-ب-ن-ي-ش-ي) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٣٨٢ yılı olarak göstermektedir. Şairin bu manzumede ebced hesabı tutmamıştır. Harflerden (چ) çıkartılırsa ١٣٧٩'a tekabül eder.

١٤) Nûre'ddîn için tarih

Ben şehîde ağlıyor seng-i mezâr

بن شهيدہ اغلیور سنک مزار

$$٢+٥٠+٣٠٠+١٠+١٠٠٠+١٠+٥٠+٧=١٣٧٩ (+٥٠)= ١٤٢٩$$

Bu mısranın notkalı harfleri (ب-ن-ش-ي-غ-ي-ن-ز) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٤٢٩ yılı olarak göstermektedir. Şairin bu manzumede de ebced hesabı tutmamıştır. Harflerden bir tane (ن) çıkartılırsa sayı ١٣٧٩ olur.

١٥) Adîl Hamîd için yazılan tarih

Gözleri kan ağlar olsa gönli daş cismi hadîd

کوزلری قان اغلار اولسه کوللی داش جسمی حدید

$$٧+١٠+١٠٠+٥٠+١٠٠٠+١٠+٣٠٠+٣+١٠+١٠= ١٣٧٩ (+١٢١)= ١٥٠٠$$

Bu mısranın notkalı harfleri (ز-ي-ق-ن-غ-ي-ش-ج-ي-ي) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ١٥٠٠ yılı olarak göstermektedir. Bu manzumde şairin ebced hesabı hiç tutmamıştır.

١٦) Çaycı Şâkir için tarih

Yakdı ahvâli bugün Sâdık gibi çok şâiri

یاقدی احوالی بوکون صادق کبی چوق شاعر

$$١٠+١٠٠+١٠+١٠+٢+٥٠+١٠٠+٢+١٠+٣+١٠٠+٣٠٠= ٦٩٧$$

Bu mısranın notkalı harfleri (ز-ي-ت-ب-ق-ش-ي-ث-ن) ebced harflerin sayısal değerlerinin toplamı ٦٩٦ yılı olarak göstermektedir.

b) Lafzen Tarih

Lafzen tarih, yılı rakamla değil de sözle söylenen tarihlendir. Mehmed Sadık'ın bir adet lafzen tarihi bulunmaktadır.

Hacc Necim'in hakkında yazılan lafzen tarih,

Bin üç yüz üzre yetmiş dokuzdu

بیك اوچیوز اوزره یتمش دوقوزدی

Burada şair katliaman olduğu tarihi sayı ile değil sözle söylemiştir.

Son olarak Sadık, şiirlerinde katliamı işaret eden “**On Dört Temmuz**” ibaresine kullanarak katliamın gününe ve ayına vurgu yapmıştır.

Kaynakça

- Benderoğlu, Abdullatif (١٩٨٩). *Irak Türkmen Edebiyatına Bir Bakış*. C: ١. Bağdat.
- Canım, Rıdvan (٢٠٠٩). “*Klâsik Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Sanatı ve Bir Ebced Ustası: Adanalı Sürûrî*”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C: ١٣, S: ٢
- Canım, Rıdvan (٢٠١٤). *Divan Edebiyatında Türler* (Baskı ٤). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (٢٠٠١). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları
- Elbir, Bağcı, Yıldız (٢٠١٢). *Divan Edebiyatında Tarih Manzume Geleneği ve Nedim ile Şeyh Galib'in Tarih Manzumelerinin Karşılaştırılması*. Edev Akademi Dergisi Yıl: ١٦ Sayı: ٥١.
- Hazır, Tunahan (٢٠٢٠). *Tanıkların Gözüyle ١٤ Temmuz ١٩٥٩ Kerkük katliamı*. (Yayınlanmamış Yüksek İslan Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı. Niğde.
- İpekten, Haluk (٢٠٠٨). *Eski Türk Edebiyatı- Nazım Şekilleri ve Aruz* (Baskı: ١٠). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabey, Turgut (٢٠١١). “Tarih Düşürme” Maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: ٤٠.
- Sadık, Mehmed (١٩٦٤). *Coşkun Duygularım*. Kerkük: Belediye Basımevi
- Terzibaşı, Ata (٢٠١٣). *Kerkük Şairleri*, C: ٧, İstanbul: Ötüken Neşriyat, Yayıncılık Matbaası
- *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*. C: ٦. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Uzun, Mustafa İsmet (١٩٩٤). “Ebced” Maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C: ١٠.
- Yılmaz, Selçuk (٢٠٠٥). *Irak Türkmenlerine Yapılan Katliamlar ve Bunun Türk Kamuoyuna Yansımaları (١٩٢٤-١٩٥٩)*. (Yayınlanmamış Yüksek İslan Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara.

Sonuç

Makalemizde elde edilen sonuçlar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

- Mehmed Sadık ٢٠. yüzyılda yaşamış Türkmen bir şairdir. Irak sahası divan edebiyatının temsilcilerden birisi sayılmaktadır. ٢٠. yüzyıl şairi olmasına rağmen aruz veznini başarılı bir şekilde kullanmıştır.
- Araştırmamızın ana konusu ١٤ Temmuz ١٩٥٩ tarihinde Kerkük katliamında şehit düşen Türkmenler için yazılan tarih manzumelerdir.
- Mehmed Sadık'ın tespit ettiğimiz ١٧ tarih manzumesi vardır. Bu manzumelerin ١٦'si mu'cem tarih, birisi ise lafzen tarihtir.
- Mehmed Sadık millî bir şairdir. Bu açıkca şiirlerinde görülmektedir. Bir milletin uğradığı katliamı şiire dökmesi, kendi yaşamış gibi hissetmesi, feryat, figan, acı ve üzüntülerini açık bir dille anlatılması bunun en belirgin göstergesidir.
- Şairin tarih manzumelerinden kullandığı dil ve üslup akıcı ve etkileyicidir. Daha çok Türkçe ve Arapça sözcükler tercih etmiştir. Ayrıca tekli terkiplere de yer vermiştir.
- Divan edebiyatı Irak sahası tarih düşürme geleneği Fuzûlî ve Bağdatlı Rûhî ile başlaması daha sonraki dönemlerin hazırlayıcısı olmuştur. Özellikle ١٩ ve ٢٠. yüzyıllarda birçok şair onların izinden giderek tarih manzumelerini yazmaya başlamıştır.

تحليل

Dr. Öğr. Üyesi Arsan Hashim Mahmood Al-Saqee (Dr.Ersan Haşim Mahmut AL-SAKİ): ٢٠٠٨ yılında Koya Üniversitesi Diller Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü birincilikle bitirdi. ٢٠١٢ yılında Selçuk Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisansını pek iyi ortalamayla, ٢٠٢٠ yılında doktorasını pek iyi ortalamayla tamamladı. ٢٠٠٩ yılında Koya Üniversitesi'nde araştırma görevlisi, ٢٠١٠ yılında Salahaddin Üniversitesi'nde araştırma görevlisi ve ٢٠١٣ yılında Salahaddin Üniversitesi Diller Fakültesi Türk Dili Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. ٢٠٢٠ yılında itibaren Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır.

Analysis of History Poems in the Poetry of Muhammed Sadiq Al-kirkukli

Dr. Arsan Hashim Mahmood Al-Saqee
Lecturer in Salahaddin University
College Of Languages
Turkish Language Department

Abstract

History poems are one of the important types in ancient Turkish literature. The rise of the Othman sultans to the throne and their deaths, the ceremonies of circumcision of princes, marriage, births, conquests, wars, victories, peace, growing beards, fires, earthquakes, building and restoring architectural monuments, and the dates of important events of interest to the society were written in alphabetical order for letters. These dates were calculated according to the Arabic alphabetical system, as each letter corresponds to a number, and in light of this, the date of the event is known according to the Hijri calendar.

The Turkmans, and who have been living in Iraq for nearly 1,000 years, have products of handicrafts, ancient buildings, and historical constructions. In addition they had works in the literary field. The ghazal, the poem, the takhmees, the elegy, the mathnawi, the stanza, the historical system, and similar forms and types of ancient Turkish literature and its use by the Turkman poets, especially in the areas where Turkman live, such as Kirkuk, Erbil, and Talaafar.

In our article, we will discuss the literary aspect of the history poems of the poet Muhammed Sadiq, which were not sufficiently studied in the foregoing. Whereas, Muhammed Sadiq is one of the poles of diwan poets in the twentieth century in the Iraqi area. We will analyze the history poems of our poet, which he organized towards the Turkman martyrs in Kirkuk massacre that took place on July 14, 1959.

Key words: Muhammed Sadiq, Iraqi Turkman poets, Diwan literature, the history poems.